ДО ПИТАННЯ ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ Є. КОНОВАЛЬЦЯ НА ЧОЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ Й ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ

Михайло КОВАЛЬЧУК

Створення у Галичині в 1921р. підпільної української військової організації започаткувало новий етап в історії національно-визвольного руху. Саме цій підпільній мережі після поразки визвольних змагань 1917-1921рр. довелося вести боротьбу проти польської окупації Галичини. Польща, анексувавши в 1919р. галицькі землі, прагнула викорінити на їх терені будь-які вияви національно-визвольного руху. Окупація більшовицькою Росією Наддніпрянщини й ліквідація Української Народної Республіки в 1919-1920рр. означали, що чекати допомоги галицьким українцям було нізвідки.

Підпільна військова організація складалася переважно з колишніх старшин і вояків Української Галицької армії. Хоча війна Західно-Української Народної Республіки (далі – ЗУНР) з Польщею скінчилася поразкою, а уряд ЗУНР перебував на вигнанні, ветерани УГА були готові продовжувати визвольну боротьбу. Колишні старшини Січових стрільців М. Матчак, Я.Чиж і В.Кучабський, що стали організаторами підпільної мережі, намагалися підготувати в Галичині антипольське повстання. 25 вересня 1921 р. члени військової організації вчинили замах на начальника Польської держави Ю.Пілсудського, що саме відвідав Львів. Однак невдалий атентат викликав репресії з боку польської влади; протягом кількох тижнів поліція заарештувала більшість членів керівного осередку військової організації[1]. Вцілілі після розгрому члени підпільного проводу запропонували перебрати керівництво організацією колишньому командирові Січових стрільців полковнику Є.Коновальцю, який влітку 1921 р. повернувся до Львова після безуспішних спроб організувати на еміграції власну політичну силу. Як згадував пізніше М.Матчак, до осені 1921 р. Є. Коновалець не належав до військової організації і не брав участі в її створенні[2]. Саме після вересневих арештів Є. Коновалець, що не полишав надій на продовження боротьби за незалежність України, очолив підпільну мережу.

© Ковальчук М., 2010.

На жаль, відсутність документальних даних не дозволяє чітко окреслити завдання й стратегію військової організації в 1922-1923 рр. Втім, досвід 1917-1921 рр. значною мірою визначив погляди Є. Коновальця на цілі національного руху після завершення Визвольної війни. Як можна зрозуміти з пізніших джерел, діяльність організації Є. Коновалець розглядав як розгортання напівлегальної політичної діяльності і водночас як підготовку військових кадрів для можливого відновлення збройної боротьби за незалежність України. В 1921-1922 рр. Польща переживала гостру політичну й соціально-економічну кризу, що неодноразово загрожувала вилитися у відкриті громадянські заворушення. Є. Коновалець розумів, що повстання в Галичині може мати успіх лише в разі поглиблення дестабілізації внутрішньої ситуації в Польщі. Крім того, залишалася можливість нової війни між Польщею й більшовицькою Росією, що неминуче призвело б до актуалізації української справи на міжнародному рівні. Збереглися відомості про те, що влітку 1922 р. Є. Коновалець підтримував зв'язки з генералом О. Грековим, який начебто з ініціативи Франції мав очолити військову акцію УНР в разі нової війни з більшовиками[3].

Зростання антипольських настроїв в Галичині вже у 1922 р. переросло у відкриті заворушення проти польської адміністрації. Галицьким краєм прокотилася хвиля стихійних саботажно-диверсійних акцій, спрямованих проти польської влади. Селяни здійснювали підпали військових складів, нищили телеграфне та залізничне сполучення, громили маєтки й двори польських колоністів тощо. Всього протягом 1922 р. в Галичині було здійснено близько 2300 таких акцій[4]. „Це не є спорадичні випадки. Терор, застосовуваний проти польського населення (селян, вчителів, землевласників), починає уже викликати досить небажані явища... – так описувалася ситуація в Галичині в польському зведенні. – Замахи на видатних осіб, оголошення чорних списків, переслідування по-угодовському настроєних осіб постійно застосовуються націоналістичними радикальними елементами, які в такий спосіб хочуть утримати єдність антипольського фронту"[5].

Щоправда, селянські виступи здебільшого здійснювалися неорганізовано, без будь-якого централізованого керівництва з боку членів підпільної військової організації. Диктатору ЗУНР Є. Петрушевичу, що перебував у Відні, це навіть дало підстави, оцінюючи діяльність військової організації в розмові з полковником А. Мельником, заявити про "мізерний, а властиво ніякий вислід її роботи"[6]. Втім, будь-яка інша політична сила також не могла претендувати на керівництво стихійними саботажними акціями в Галичині. Уряд ЗУНР марно намагався привернути увагу міжнародної громадськості до подій на західноукраїнських землях, при цьому уникаючи причетності до організації саботажної акції. „Я від імені уряду мушу заявити, що уряд всяку акцію веде лишень в отвертім полі, до підпольних організацій ніколи нікого не ангажував,

ніколи з подібними акціями не мав нічого спільного, ані мати не може," – писав військовий представник диктатора ЗУНР в Празі до команди Українського військового табору в Йозефові в липні 1922 р.[7]. Водночас співробітник представництва більшовицької Росії в Берліні відзначав безрезультатність дипломатичних зусиль посланців ЗУНР: „У них справи, очевидно, складаються не дуже. Проводячи політику демонстрацій перед „всім культурним світом", вони тепер намагаються привернути до себе увагу вказуванням на вияви невдоволення в Галичині. Там останнім часом дуже почастішали випадки аграрного терору, підпали маєтків поміщиків, переселених до Східної Галичини мазурів, було кілька випадків вибухів поліцейських дільниць, жандармських управлінь... Вони схильні розглядати ці явища як ознаку неминучого вибуху, що насувається. Але в той же час не можуть приховати, що в самій Галичині і в еміграції збільшується число тих, хто орієнтується на можливість порозуміння з Польщею (автономісти)"[8].

Під час заворушень в Галичині члени військової організації нерідко вдавалися до індивідуального терору проти представників польської адміністрації й тих українських діячів, що пішли на співпрацю з окупантами[9]. Є. Коновалець ставився до подібних методів боротьби вкрай обережно, хоча й розумів їх неминучість в умовах революційно-підпільної діяльності. Загалом, слабка організованість саботажної акції і цілковита відсутність військового майна не дозволяли перетворити селянські виступи на збройне повстання проти польської влади. Восени 1922 р. у Львові відбулася таємна нарада керівного осередку військової організації й представників Міжпартійної ради, на якій Є. Коновалець повідомив, що відсутність зброї і спорядження не дає жодної змоги перетворити саботажну акцію на відкрите повстання[10]. Присутність на цьому засіданні представників Міжпартійної ради, підпорядкованої урядові ЗУНР, була невипадковою – адже диктатор Є. Петрушевич продовжував користуватися величезною підтримкою в Галичині. Оскільки підпільна військова організація складалася в переважній більшості з ветеранів Галицької армії, питання про відносини з Є. Петрушевичем було для Є. Коновальця надзвичайно актуальним.

Розглядаючи військову організацію передусім як об'єднання старшин і вояків УГА, восени 1922 р. диктатор Є. Петрушевич зажадав від Є. Коновальця цілковито підпорядкуватися урядові ЗУНР[11]. Саме в цей час польська влада заарештувала деяких провідних активістів військової організації, що загрожувало розкриттям підпільної мережі. Побоюючись польських репресій, Є. Коновалець наприкінці жовтня 1922 р. виїхав до „вільного міста" Данціга, де збирався розпочати переговори про співпрацю з диктатором Є. Петрушевичем. Після його від'їзду керівництво крайовою організацією перебрав професор Ю.Полянський[12].

Є. Коновальцю не вдалося досягти порозуміння з Є. Петрушевичем. Колишній командир Січових стрільців вважав, що національно-визвольна боротьба повинна здійснюватися під прапором соборної України, в той час як диктатор ЗУНР відстоював лише інтереси Галичини і вважав, що Є. Коновалець „хоче на галицькому ґрунті творити собі базу до нових евентуальних авантюр під кличем соборної України”[13]. Нарешті, еміграційний уряд ЗУНР все більше схилявся до орієнтації на більшовицьку Росію, що для Є. Коновальця було цілковито неприпустимим. Вже в грудні 1922 р. переговори завершилися конфліктом: Є. Коновалець категорично відхилив усі вимоги Є. Петрушевича підпорядкувати військову організацію урядові ЗУНР[14]. Однак при цьому Є. Коновалець не зважувався на відкритий розрив з Є. Петрушевичем, який зберігав популярність серед галицької громадськості, в тому числі й серед членів військової організації. „Бувшим старшинам УГА важко було рішитися на зірвання з през. Петрушевичем, якому вони колись присягали, – згадував один з чільних діячів організації, В. Мартинець. – У висліді постав не тільки конфлікт з урядом през. Петрушевича, але й непорозуміння всередині організації”[15].

На початку 1923 р. стало відомо про намір держав Антанти остаточно вирішити долю Галичини. Крім цього, серед української еміграції посилено кружляли чутки про неминучий конфлікт держав Антанти з більшовицькою Росією. Є.Коновалець уважно стежив за подіями на міжнародній арені. Прибувши до Праги наприкінці лютого 1923 р., він відзначив у розмовах з соратниками, що найближчим часом вирішуватиметься доля України, підкреслював, що „ми до цього моменту маємо готуватися”[16]. За дорученням Є. Коновальця полковник Р.Сушко розпочав переговори в Берліні з генералом О.Грековим про організацію нової військової акції проти комуністичного режиму в Україні. В доповіді відповідального співробітника більшовицьких спецслужб, датованій березнем 1923 р., вказувалося, що група Є. Коновальця „увесь час притримується тієї думки, що українці мають, хоча б тимчасово, визнати Галичину за Польщею і тим самим, отримавши від поляків амністію, повертатися до Галичини – тут вступати до військових повстанських загонів – пробиратися на Україну і там створювати Українську державу і тільки після створення такої – думати про Галичину”[17].

Про незмінну увагу Є. Коновальця до подій на Наддніпрянщині згадував член керівного осередку військової організації, О. Навроцький: „З урядом УНР в Тарнові Начальна Колегія не підтримувала безпосереднього зв’язку, але була в постійному контакті з уповноваженим уряду проф. П.Холодним, який перебував постійно у Львові. Через Львів переїздили в Тарнів кур’єри експозитури розвідки армії УНР в Букарешті, затримувались у Львові й передавали проф. П.Холодному інформації, що їх мали постійно від перебіжчиків з України... Тими інформаціями й вістками про події в Україні, а зокрема про акції

повстанців, дуже цікавився полк. Є. Коновалець, який і на хвилину не залишав думки про продовжування боротьби з більшовиками”[18].

Але події на міжнародній арені розгорталися несприятливо для української справи. 14 березня 1923 р. Рада послів Антанти ухвалила рішення про визнання Східної Галичини частиною Польської держави. Це викликало величезне обурення і хвилю протестів серед галицького суспільства. Навіть в Є. Петрушевича більше не залишилося надій на добру волю західних держав. „На очах цілого культурного світу конференція амбасадорів головних держав Антанти не завагалася кинути глум і наругу на найсвятіші почування українського народу Галицької Землі, – на його право до свобідного життя на своїй прадідній землі, – йшлося у зверненні еміграційного уряду ЗУНР. – Сваволя держав Антанти, виявлена в цім рішенню, є тим жорстокіша, що вона намагається кинути український народ Галицької Землі в ярмо споконвічного його ворога – Польщі, з яким наш народ боровся шістсот літ, аж доки після розвалу Австрії не виборов дня 1 листопада 1918 р. власну Західно-Українську Державу”[19]. Рішення держав Антанти остаточно підштовхнуло Є. Петрушевича до переходу на радянську орієнтацію.

У березні 1923 р. поблизу Данцігу відбулася спільна нарада керівництва військової організації й представників уряду ЗУНР, на якій Є. Коновалець рішуче засудив загравання Є. Петрушевича з більшовиками і відмовився зійти з позицій української соборності[20]. Але провідний актив військової організації був схильний підтримати радше Є. Петрушевича, аніж Є. Коновальця. Внаслідок цього вже восени 1923 р. Є. Коновалець був змушений залишити керівництво військовою організацією. За рішенням Є. Петрушевича, керівництво організацією перебрала спеціальна колегія під проводом військового референту уряду ЗУНР отамана Я. Селезінки. Крайовим командантом на західноукраїнських землях було призначено полковника А. Мельника, який на цей час вже повернувся до Львова[21]. Хоча А. Мельник був давнім січово-стрілецьким старшиною, Є.Петрушевич був добре знайомий з ним на еміграції в 1920-1922 рр. До того ж, на відміну від Є. Коновальця, який залишався цілковито байдужим до більшовицьких ідей і комуністичної риторики, А. Мельник ще з часів служби в армії УНР виявляв схильність до лівих політичних переконань, що також мало значення в світлі переорієнтації уряду ЗУНР на більшовиків[22].

Важким випробуванням для українського підпілля в Галичині стали польські репресії, що розгорнулися в 1922-1923 рр. у відповідь на саботажну акцію. В українських селах в масовому порядку здійснювалися обшуки й арешти, затримувалися всі, хто бодай найменшою мірою був причетний до виступів проти польської влади.

Всього протягом 1922-1923 рр. польською адміністрацією в Галичині було затримано близько 20 тис. осіб, при чому за грати потрапила більшість членів